

М. Г. ПАЛІЄНКО*

**НОВЕ АРХІВНЕ МИСЛЕННЯ:
ВНЕСОК ПРОФЕСОРА ЯРОСЛАВА КАЛАКУРИ
У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО АРХІВОЗНАВСТВА**

Межа ХХ і ХХІ ст. характеризується кардинальними змінами у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, що відбуваються, з одного боку, на тлі розвитку процесів демократизації та декомунізації, розбудови незалежної Української держави, її інтеграції до відкритого європейського простору, а з іншого – відображають глибинну еволюцію комунікаційних зв'язків, пов'язаних із широким запровадженням новітніх інформаційних технологій. Ці процеси мають суттєвий вплив на організацію документообігу, функціонування національної архівної системи, розвиток архівної науки і практики. Архіви, які акумулюють історичну спадщину держави і нації, є важливими індикаторами відкритості суспільства, його модерності, відповідності світовим тенденціям розвитку; вони здійснюють важливий внесок у забезпечення життєдіяльності суспільства у політичному, правовому, соціокультурному вимірах.

Розуміння багатовимірності та багатофункціональності архівів неможливе без узагальнення їх історичного розвитку, інституційної організації, системи управління, а також теоретичних засад архівної науки, її еволюції на сучасному етапі. Серед імен українських учених, які заклали у ХІХ ст. фундамент наукового осмислення природи історичного документа, його джерельного значення, формували підходи до наукової організації архівів слід, зокрема, згадати В. Б. Антоновича та представників школи документалістики Університету св. Володимира, діячів Київської археографічної комісії. Яскравим періодом в історії національного архівного будівництва стали роки Української революції (1917–1921), які дали імпульс розвитку архівознавчої думки у працях істориків та відомих організаторів архівної справи – О. С. Грушевського, В. Л. Модзалевського, В. О. Романовського, В. В. Міяковського, В. І. Веретенникова та інших. Проте національна архівознавча традиція в українській історіографії на довгі десятиліття була перервана через ідеологічну трансформацію суспільства доби тоталітаризму. Незважаючи на певні напрацювання в галузі архівної теорії та практики, до відновлення Української державності архівознавча думка розвивалася у рамках усталеної радянської парадигми.

---

* Палієнко Марина Геннадіївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відродження національної архівознавчої думки супроводжувалося зверненням до поглибленого вивчення спадщини попередніх поколінь істориків-архівістів, її критичним осмисленням і творчим збагаченням з урахуванням потреб і викликів нового інформаційного суспільства. Важливий внесок у творення нової архівної парадигми здійснив відомий український учений – історик, історіограф, архівознавець, заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ярослав Степанович Калакура.

Науковий доробок Я. С. Калакури – вченого широкого творчого діапазону, налічує понад 500 праць, серед яких індивідуальні та колективні монографії, підручники й навчальні посібники, авторські лекційні курси, численні публікації з проблем суспільно-політичної та соціокультурної історії, українського національно-визвольного та дисидентського рухів, біографістики. Водночас центральне місце у дослідженнях ученого посідають праці теоретико-методологічного характеру, присвячені фундаментальним проблемам методології наукового дослідження, історіографії, архівознавства та джерелознавства.

Звертаючись до аналізу внеску Я. С. Калакури у розвиток архівознавства, зазначимо, що ця тема вже порушувалася у публікаціях знаного українського історика й архівіста Р. Я. Пирога¹. На значенні архівознавчих досліджень ученого наголошувалося в енциклопедичному нарисі, опублікованому на сторінках біобібліографічного довідника “Українські архівісти (XIX–XX ст.)”², окремих синтетичних працях та статтях з історіографії архівознавства. Водночас архівознавчий доробок Я. С. Калакури сьогодні потребує поглибленого аналізу та вивчення, особливо зважаючи на появу цілої низки нових оригінальних досліджень ученого.

“Складаючи портрет Я. С. Калакури як архівознавця, – відзначав Р. Я. Пиріг, – не можна обійти загальний діапазон його наукових інтересів, який вражає масштабністю і розмаїттям”³. Очоливши на початку 1990-х років кафедру архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Шевченкового університету, він розгорнув масштабну організаційну та наукову роботу, спрямовану на розробку та імплементацію нової концепції професійної архівної освіти, поглиблення співпраці з державними архівними установами та академічними інституціями, підготовку нового покоління університетських програм і підручників з архівознавства, джерелознавства, історіографії, спеціальних історичних дисциплін.

Підкреслимо, що 1990-ті роки позначилися суттєвими змінами не лише у світосприйнятті, але й методології вченого. І ці зміни супроводжувалися значною мірою переоцінкою цінностей, що формувалися тривалий час під впливом комуністичної ідеології. Головне місце у житті і творчості Я. С. Калакури посідають національні пріоритети, які спрямовують його на активну участь у розбудові відкритого демократичного суспільства, освіти та науки незалежної України. Важливо, що

в історичних та архівознавчих студіях ученого передусім відбувається осмислення та інтерпретація світових тенденцій крізь призму національних традицій. Вписуючи українську науку у європейський та світовий контекст, учений завжди надає перевагу “національній аргументації”.

Упродовж 1990-х – початку 2000-х років творча співпраця очолюваної проф. Я. С. Калакурою університетської кафедри з Головним архівним управлінням (згодом – Державним комітетом архівів України), Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, Інститутом української археографії та джерелознавства НАН України імені М. С. Грушевського, Інститутом історії НАН України, Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, іншими науковими та архівними установами призвела до реалізації багатьох спільних проектів – організації та проведення архівознавчих і джерелознавчих наукових конференцій, заснування та видання низки періодичних збірників і журналів, і, зрештою, підготовки університетського підручника з архівознавства, перше видання якого побачило світ у 1998 р.⁴ Розвиток архівної теорії та практики, розбудова національної архівної системи незалежної України у цей час відбувалися на тлі важливих змін у політичній, економічній, соціокультурній сферах, і професор Я. С. Калакура брав у цих процесах активну участь поряд зі своїми колегами з архівних та академічних інституцій – Г. В. Боряком, Л. А. Дубровіною, В. С. Лозицьким, І. Б. Матяш, К. Є. Новохатським, Г. В. Папакінім, Р. Я. Пирогом, П. С. Соханем та іншими відомими діячами.

Надзвичайно важливим у діяльності Я. С. Калакури як завідувача кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, а сьогодні – заслуженого професора університету, було і залишається розуміння тяглості історіографічних, джерелознавчих, архівознавчих та археографічних традицій, започаткованих істориками-документалістами Університету св. Володимира – М. О. Максимовичем, В. Б. Антоновичем, М. Д. Іванишевим, В. С. Іконниковим у ХІХ ст., та творчий розвиток усіх цінних напрацювань і здобутків колективу кафедри від дня її заснування у 1944 р. та упродовж її діяльності під керівництвом Ф. П. Шевченка, В. І. Стрельського, В. О. Замлинського⁵.

1996 р. у першому випуску наукового журналу “Студії з архівної справи та документознавства”, заснованого Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, побачила світ концептуальна стаття проф. Я. С. Калакури під назвою “Архівознавство: наука чи система наукових знань?”⁶. Висловлені в ній міркування й сьогодні залишаються актуальними. Саме у цей час українська архівознавча школа в умовах відновлення державної незалежності дістала потужний імпульс для свого розвитку. На межі двох століть учений наголошував на тому, що пріоритетами нового постіндустріального суспільства стануть

“нові технології, інформація, інтелект, гуманістичні цінності”, за цих умов незмірно зростатиме роль наук, пов’язаних із “вивченням історії цивілізації, збереженням історичної пам’яті”, і серед останніх важливе місце він відводив саме архівознавству⁷. Особливо актуальними, на нашу думку, були і залишаються погляди Я. С. Калакури на органічність зв’язку української архівістики з історією національної державності та світовими тенденціями розвитку архівної теорії та практики. *Архівознавство* він визначав як *комплексну систему знань*, формування якої розпочалося у рамках історичної науки, але з часом воно інтегрувало спеціальні знання з теорії, історії і практики архівної справи, її правових засад, державного будівництва, документознавства, інформаційних систем. У цій праці вченим були сформульовані визначення предмету та об’єкту архівознавства, його методологічної основи (методи та принципи), охарактеризована багатоаспектна джерельна база архівознавства, обґрунтована періодизація розвитку науки на українських теренах. У подальшому ці ключові положення знайшли свій розвиток у згаданому вище підручнику “Архівознавство” за редакцією Я. С. Калакури (Київ, 1998), у його другому виданні (Київ, 2002; за ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш) та низці інших публікацій⁸. У цей період учений взяв діяльну участь у підготовці термінологічного словника “Архівістика” (Київ, 1998), “Української архівної енциклопедії” (Київ, 2008) тощо.

Особливе місце у творчому доробку професора Я. С. Калакури посідають праці з *проблем професійної підготовки архівістів*. Учений і педагог присвятив і продовжує присвячувати значну частину свого часу і досвіду вихованню нового покоління істориків-архівістів. Цим питанням він опосередковано приділяв увагу, будучи проректором Київського державного університету, розв’язуючи завдання стратегічного розвитку гуманітаристики в університеті. Очоливши кафедру архівознавства, Ярослав Степанович розширив спектр архівознавчих дисциплін, поставив актуальне завдання оновлення підходів до викладання, осучаснення програм. У другій половині 1990-х – на початку 2000-х років проф. Я. С. Калакура присвятив низку концептуальних виступів та публікацій актуальним проблемам підготовки фахівців для архівної галузі⁹. У цей час він взяв діяльну участь у розробленні проекту нової концепції архівної освіти¹⁰, у якій порушувалася проблема підготовки та перепідготовки (підвищення кваліфікації) кадрів для архівних установ. У концепції наголошувалося на важливості тісного взаємозв’язку наукового і практичного аспектів у підготовці та подальшій діяльності архівістів, необхідності оволодіння новітніми інформаційними технологіями; пропонувалися такі форми освіти, як допрофесійна підготовка, базова спеціальна освіта архівістів на історичних факультетах державних університетів та їхніх регіональних відділеннях, базова спеціальна освіта архівістів інформаційного профілю,

стажування, підвищення кваліфікації, перепідготовка, післядипломна підготовка кадрів у спеціально створеному Центрі післядипломної архівної освіти при Головному архівному управлінні. Причому особлива увага приділялася підготовці кадрів вищої кваліфікації, врахуванні потреб не лише державних архівів, але й архівних підрозділів різних установ, у т. ч. навчальних закладів, підприємств, фірм тощо.

Діяльність проф. Я. С. Калакури сприяла відкриттю магістратури за спеціальністю “Архівознавство” у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, розробленню навчального плану і низки авторських спецкурсів, у т. ч.: “Архівний менеджмент”, “Архівна система України”, “Методологія архівознавчого дослідження” та ін.

Значним є внесок Ярослава Степановича у підготовку спеціалістів вищої кваліфікації. Під його керівництвом захищено близько 20 докторських і понад 50 кандидатських дисертацій, серед яких ціла низка праць була присвячена архівознавчій проблематиці. Так, І. М. Мага (нині – директор Центрального державного архіву зарубіжної україніки) вперше системно дослідила життєвий і професійний шлях видатного українського архівіста В. О. Романовського, О. В. Косенко проаналізувала джерельно-інформаційний потенціал особових архівних фондів, І. М. Мищак комплексно вивчив розвиток архівної справи в Україні у 1940–1960-х роках.

У своїх наукових працях учений приділяв особливу увагу вивченню архівно-джерелознавчих традицій Шевченкового університету. Ціла низка його публікацій присвячена витокам університетської школи істориків-архівістів та археографів – це, зокрема, дослідження про розвиток археографії в Університеті св. Володимира¹¹, становлення та розгортання діяльності архівознавчої кафедри¹².

Слід наголосити на тому, що науковець у своїх архівознавчих та історіографічних дослідженнях традиційно акцентує увагу на особистісному факторі, персоніфікації історичних подій, звертається до аналізу діяльності та спадщини окремих особистостей – істориків, архівістів та архівознавців. У цьому контексті можна згадати його публікації, присвячені Ф. П. Шевченку, В. І. Стрельському, В. О. Замлинському, А. В. Кентію¹³, статтю про антропологічний потенціал зарубіжної україніки¹⁴.

Особливу увагу вченого сьогодні привертає наукове осмислення процесів, що відбуваються в українському архівознавстві на тлі глобальних соціальних і політичних зрушень, пов’язаних з *декомунізацією*. Ціла низка публікацій Я. С. Калакури присвячена *еволюції архівознавства у пострадянський період*. За визначенням науковця, *під пострадянським архівознавством* розуміють “якісно новий етап у розвитку наукових знань про архіви, їх історію і організацію архівної справи в умовах після проголошення державної незалежності України”¹⁵.

На жаль, цей трансформаційний період в Україні затягнувся, але все ж таки актуалізував процеси декомунізації та десовєтізації архівної справи, її децентралізації та демократизації, інтеграції в європейський архівний простір.

Важливим є історизм у поглядах і підходах Я. С. Калакури до оцінки сучасної ситуації. Так, відзначаючи особливості розвитку архівної справи на українських землях в історичній ретроспективі, він підкреслює, що цей процес відбувся у “двох культурно-цивілізаційних полях”, а саме: західноєвропейському (у межах Австро-Угорської імперії) та східному (у рамках Російської імперії)¹⁶. У радянський період на тлі нищення національних традицій тривала совєтізація та ідеологізація архівної справи. Учений розглядає негативні наслідки тотальної централізації архівної справи, обмеження доступу до архівної інформації, використання документів у ідеологічних та “класових” цілях, підпорядкування архівів каральній системі НКВС і, зрештою, розгрому українських наукових шкіл та репресій щодо архівістів.

Цікавими є роздуми дослідника щодо “периферійності української архівістики”, що було спричинено навмисним перенесенням у радянський період усіх дослідницьких центрів до російської столиці та концентрацією у московських наукових центрах основних теоретичних досліджень. Він наголошує на важливості перегляду ключових питань теорії та методології архівної справи, які відбивали радянську методологію і притаманний їй рівень архівного мислення.

Крім того, Я. С. Калакура розглядає важливі кроки, які були здійсненні щодо розвитку національної архівної системи, починаючи з 1990-х років, оцінює здобутки – передусім, прийняття закону “Про Національний архівний фонд і архівні установи”, процеси демократизації та реформування архівної справи, розгортання наукових досліджень, зокрема, заснування Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, оновлення та розширення репертуару української архівної періодики. Особливе значення у процесі розбудови національної архівістики, на його думку, мало вироблення нових підходів до підготовки архівістів та архівознавців, відкриття навчальної та наукової спеціальностей “Архівознавство”.

Виділяючи періодизацію цього процесу, Я. С. Калакура окреслює перший, перехідний етап розвитку архівознавства, 1991–2005 рр., і визначає, що його характерною особливістю була підготовка навчальних посібників з архівознавства, цілеспрямована робота з науково-методичного забезпечення галузі, випуск енциклопедичних та науково-довідкових видань. Другий етап архівознавчих студій умовно охоплює період між Помаранчевою революцією та Революцією гідності (2005–2014 рр.). Незважаючи на певну суперечливість цього періоду, позитивний наслідок мали праці, присвячені: осмисленню методологічних та історіософсь-

ких засад архівознавства, правовим засадам архівної справи, питанням інформатизації. На якісно новий рівень процеси декомунізації та де-советизації вивели події Євромайдану та Революції гідності, які глибоко позначилися на всіх сферах життєдіяльності українського суспільства і започаткували новий етап у розвитку архівознавства. Науковець виділяє здобутки, магістральні напрями архівознавчих досліджень, характеризує діяльність основних наукових центрів.

Важливими, на нашу думку, є погляди професора на відродження та *утвердження концепту “українське архівознавство”*, який є антитезою “радянському архівознавству” та відображає переосмислення ролі та місця архівів у життєдіяльності українського суспільства на тлі процесів демократизації та декомунізації, позбавлення науки про архіви домінування стереотипів радянського та посттоталітарного мислення, урахування національних особливостей його розвитку. При цьому він порушує дуже актуальне питання конфлікту кількох методологій.

Цей процес відбувався поступово, набуваючи все більших обертів із розширенням інтеграції України в європейське та світове наукове співтовариство. Сам Ярослав Степанович згодом визнавав усю складність подолання стереотипів, “синдрому меншовартості”, живучість радянського стереотипу “архівна справа в Україні” під час підготовки підручника “Архівознавство”¹⁷. Зазначимо, що на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії” (м. Київ, 21–22 травня 2015 р.) позитивну оцінку отримало запропоноване Я. С. Калакурою визначення *українського архівознавства* як спеціальної системи знань, тісно пов’язаної з українською історичною наукою, джерелознавством, археографією, спеціальними історичними дисциплінами, що вивчає історію, теорію, методологію і технологію архівної справи в Україні та за рубежом, з’ясовує закономірності її розвитку, досліджує та популяризує інформаційні ресурси архівів¹⁸. Учений виділяє 5 головних критеріїв, за якими можливо визначення українського архівознавства: *по-перше*, українська архівістика має давню історію і самобутні традиції – від Київської Русі та наступних періодів, тому все, що відбувалося в архівній сфері на українських теренах у цей тривалий період має український етнізм; *по-друге*, українське походження та самоідентифікація архівістів; *по-третє*, домінування в історіографічній архівознавчій традиції українських сюжетів; *по-четверте*, спроможність українських архівістів прислужити національній ідеї, “українському національному проекту”; *по-п’яте*, поширення українськими архівістами знань про національні архіви та їхні ресурси у світі шляхом публікації документів, досліджень та їх презентації в мережі Інтернет.

Виділяючи “*критерії національного*”, характерні для визначення українського архівознавства, Я. С. Калакура підкреслює, що воно має

стати таким не лише за назвою, але й за змістом, наповненням, світоглядною спрямованістю. І, найголовніше, на думку професора, зміст архівознавчих праць має створювати “відчуття українського світу”, сприяти “корпоративній ідентичності українських архівістів і архівознавців”¹⁹. Водночас учений справедливо наголошує на тому, що українське архівознавство не обмежується лише національним контекстом, а становить органічну частину європейської та світової науки про архіви.

Особливу увагу своїми інноваційними підходами та оцінками привертають дослідження Я. С. Калакури, присвячені питанням *менеджменту в архівній справі*. Теоретичному осмисленню та узагальненню нового напрямку у вітчизняному архівознавстві присвячені ціла низка ґрунтовних статей та авторського університетського курсу проф. Я. С. Калакури²⁰. Звернення до вивчення проблем архівного менеджменту простежується у творчості вченого з другої половини 1990-х років, спочатку у контексті аналізу функціонування всієї архівної системи при підготовці теоретичних розділів підручника “Архівознавство” (Київ, 1998), згодом при розробленні професійно-орієнтованого курсу “Архівний менеджмент” для магістрів архівознавчої спеціальності Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Підходячи до трактування поняття менеджменту у широкому, міждисциплінарному контексті, Я. С. Калакура розглядає його, з одного боку, як спосіб, манеру спілкування з людьми, як теорію, мистецтво і практику управління певною галуззю, справою, установою, фірмою, їх персоналом, як організацію управління, прийняття і виконання управлінських рішень, а з іншого – як напрям теоретичних досліджень і як методіку управлінської практики. Обґрунтовуючи поняття *архівний менеджмент*, або *менеджмент в архівній справі*, проф. Я. С. Калакура визначає його як різновид соціального управління, ланку в системі управлінських і архівознавчих знань, науку і навчальну дисципліну, яка вивчає організацію управління архівною справою на всіх її рівнях: від роботи кожного окремо взятого архівіста, архівного підрозділу, місцевого, галузевого, центрального архіву до Державного комітету архівів, усієї архівної системи країни²¹. На думку вченого, архівний менеджмент слід трактувати ширше, ніж виключно управлінські функції, оскільки він формувався внаслідок поєднання досвіду і знань про архівну справу та становить собою органічний компонент функціонування архівної системи загалом²².

Розвиток архівної галузі, як й інших сфер державного управління, неможливий без наукового прогнозування та вироблення відповідної довгострокової стратегії. У зв’язку з цим Я. С. Калакура порушує питання про сутність, місце і роль стратегічного управління в структурі архівного менеджменту²³. Аналізуючи пріоритетні питання державної архівної політики у сфері архівної справи і діловодства, він розглядає нагальні потреби архівного будівництва, розширення площ та модерні-

зації професійного устаткування, наголошує на важливості оперативного задоволення запитів громадян та установ. Учений формулює власне наукове визначення поняття *стратегічного архівного менеджменту* як “довгострокове спрямування діяльності архівної справи або установи, визначення перспективних і пріоритетних цілей, розроблення плану їх досягнення”²⁴. При цьому він наголошує на нерозривності поняття стратегії і тактики менеджменту, оскільки перша складова вказує на загальну перспективу, окреслює напрям розвитку архівної справи, натомість друга визначає конкретні шляхи, методи та засоби реалізації сформульованих завдань і планів.

У контексті аналізу менеджменту в архівній галузі вчений також порушує надзвичайно важливі питання *професійної етики архівістів*, наголошуючи на тому, що у структурі моралі одне з пріоритетних місць посідає професійна етика, яка розглядається не лише як система моральних правил і норм професійної поведінки, але й як один із принципів менеджменту, системи управління²⁵. Розгляд цих питань є особливо актуальним у зв'язку з прийняттям XIII сесією Генеральної асамблеї Міжнародної ради архівів “Кодексу етики архівістів” (м. Пекін (КНР), 6 вересня 1996 р.). Я. С. Калакура відзначає, що ключове місце в системі професійної етики архівіста посідають поряд із загальними принципами моралі та професійними якостями етичні засади поведінки державного службовця, оскільки вони віддзеркалюють взаємовідносини держави і громадянина. Не можна не погодитись із тим, що з архівною етикою тісно пов'язане почуття *національно-державницької свідомості, громадянської та юридичної відповідальності працівника*²⁶. Цікавими є погляди вченого на формування в кожній архівній установі “особливого етичного образу”, “специфічної моральної атмосфери”, внутрішнього стилю і стандартів спілкування, які у сукупності формують імідж конкретного колективу та впливають на сприйняття представників галузі в цілому.

Сьогодні у центрі уваги науковця перебувають передусім *процеси демократизації та децентралізації архівної системи України*. Наголошуючи на тому, що децентралізація влади є ключовою ланкою адміністративної реформи, покликаної подолати кризові явища, учений виходить з того, що процес демократизації усіх сфер життєдіяльності суспільства має *цивілізаційний вимір*. І в цьому контексті варто згадати внесок ученого у дослідження цивілізаційних процесів в історії та культурології в цілому²⁷, оскільки саме історичність мислення та універсальність підходів дають йому можливість подивитися на процеси в архівній сфері очима вченого-універсала.

Однією з останніх публікацій Я. С. Калакури з архівознавчої проблематики, що безпосередньо стосується цієї проблеми, є стаття “Архівний менеджмент в умовах демократизації та децентралізації суспільства”, що побачила світ на сторінках журналу “Архіви України”

наприкінці 2016 р.²⁸ Основний акцент у цьому дослідженні вчений робить на з'ясуванні особливостей управлінської діяльності та організації архівної справи в умовах демократизації та децентралізації усіх сфер життєдіяльності українського суспільства. Причому він абсолютно правомірно підкреслює, що “децентралізація не має нічого спільного з ідеєю “федералізації”, що її намагаються нав’язати російські політики з метою дезінтеграції України, яка відновилася як унітарна республіка”²⁹.

У статті автор звертається до аналізу таких базових понять архівознавства, як “*архівна система*”, що стосується принципів організації і управління архівною справою, та “*система архівних установ*”, що становить сукупність архівів, інших установ і структурних підрозділів, які забезпечують формування та збереженість Національного архівного фонду. Наголошуючи на тому, що у сучасному українському архівознавстві поширеним є визначення *архівної системи як сукупності основоположних принципів організації архівної справи, способів і технологій її ведення, що забезпечують цілісність та скоординованість функціонування архівної галузі*³⁰, учений розглядає моделі архівних систем, які склалися у результаті розвитку архівних установ у різних країнах світу.

Застосування наукових підходів до аналізу різних моделей архівних систем (централізованих, децентралізованих, змішаних) дало підстави авторові виокремити головні критерії, що покладені в основу зазначеної класифікації, зокрема: залежність архівної системи від суспільно-політичного устрою та адміністративно-територіального поділу держави, її історичних та національних традицій, наявність центрального органу управління архівною справою, порядок підпорядкування мережі архівних установ і форм управління ними, рівень розвитку правових і демократичних засад функціонування архівів, їх співвідношення з централізованими і децентралізованими формами управління тощо³¹.

Цікавим є здійснений автором короткий екскурс в історію формування архівних систем у світі, з якого випливає правомірний висновок про те, що найбільш централізовані системи управління архівами властиві країнам з абсолютистськими і тоталітарними режимами, які традиційно намагалися цілковито підпорядкувати архіви та контролювати їх діяльність з єдиного центру (у якості характерних прикладів надмірної централізації архівів Я. С. Калакура наводить організацію архівної справи в СРСР, нині – в Албанії, Китаї, Північній Кореї тощо)³². Водночас, і в цьому ми цілковито погоджуємося з автором, “провідною тенденцією розвитку сучасних архівних систем у більшості цивілізованих країн світу є децентралізація управління ними при збереженні певних ознак централізованого підходу в ключових питаннях архівної практики”³³.

Розглядаючи процеси децентралізації, вчений не лише підкреслює їх своєчасність та відповідність світовим тенденціям і потребам розвитку демократичного суспільства, але, як фаховий історик, звертається до

виявлення історичних витоків цього способу управління, простежуючи його прояви у період Київської Русі, козацького-гетьманської держави, у правових актах доби Української революції 1917–1921 рр. тощо. Він аналізує ці процеси у політичному, правовому, адміністративному та соціокультурному вимірах.

При цьому автор також виділяє найголовніші її позитивні сторони та перспективи, серед яких – ширші можливості для центральних, галузевих і обласних державних архівів більш раціонально вирішувати кадрові питання, ефективніше використовувати фінансові ресурси, виявляти більше ініціативи щодо зв'язків із громадськістю і надання архівних послуг³⁴. Особливий акцент учений робить на необхідності проведення децентралізації архівної галузі з урахуванням її міжгалузевих особливостей, а саме: як сегменту системи державного управління, як важливої складової національної культури та науки, як потужного елемента інформаційних ресурсів.

Одним із головних питань у сфері демократизації суспільства загалом та архівної системи зокрема є лібералізація доступу до архівних документів як невід'ємної складової інформаційних ресурсів та джерел історичної пам'яті. У зв'язку з цим Я. С. Калакура наголошує на важливому значенні Указу Президента України 2009 р. про розсекречення документів, пов'язаних із українським національно-визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами, та Закону України “Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років”³⁵. Не обмежуючись аналізом історичного підґрунтя та характеристикою сучасної ситуації у системі управління архівами, науковець намагається прогнозувати її подальший розвиток, формулюючи цілу низку цінних практичних рекомендацій. Останні, передусім, стосуються удосконалення структури Державної архівної служби України (Укрдержархіву) та його взаємин із центральними і регіональними архівними установами, відкривають ширший простір для виявлення ініціативи і розвитку. Крім того, проф. Я. С. Калакура як член Громадської ради при Укрдержархіві, який бере постійну та діяльну участь у її засіданнях, наголошує на підвищені ролі та значення як колегії, так і консультативних й дорадчих громадських утворень для обговорення і вироблення рекомендацій з ключових питань реформування та розвитку архівної галузі.

Водночас вважаємо за доцільне повністю погодитися з Я. С. Калакурою у тому, що децентралізація архівної системи жодним чином не може позначитися на цілісності й неподільності архівних фондів, порушити засадничий в архівознавстві принцип “поваги до фондів”. І в цьому контексті підтримуємо його позицію щодо наукової необґрунтованості та практичної недоцільності переміщення й концентрації всіх документів репресивних органів влади в одному архіві³⁶.

Цілковито у руслі сучасних світових тенденцій у розвитку управлінських процесів, які відображають поглиблення процесів демократизації, децентралізації та посилення впливу особистісного фактора, значення креативності, проф. Я. С. Калакура наголошує на важливості прояву архівістами ініціативи та самостійності у межах своїх повноважень і компетенції, бути проектно-орієнтованими³⁷. Євроінтеграційні процеси не лише націлюють на вивчення досвіду функціонування децентралізованих архівних систем західних країн, але й на розширення практики участі українських архівістів у міжнародних програмах стажування, спільних програмах з оцифрування та збереження світової історико-культурної спадщини, удосконалення форм і методів управління архівною справою.

Широкий спектр проблем теорії, методології і практики сучасного архівознавства, які порушує вчений у своїх наукових дослідженнях упродовж останніх двох десятиліть, засвідчує комплексне, системне бачення ним розвитку архівної науки та архівної галузі в цілому. На наш погляд, це пов'язано не лише з ґрунтовним вивченням та аналізом процесів, що відбуваються в архівній сфері, а й з універсальністю застосованих ним наукових принципів та методів, міждисциплінарним і водночас інтегральним підходом до архівознавства як багаторівневої системи знань про архіви, їх історію, організацію, місце в системі державного управління, роль у збереженні колективної пам'яті та розвитку інформаційних ресурсів суспільства.

Ярослав Калакура – це вдумливий учений, авторитетний дослідник, якому притаманні широта поглядів, велика працездатність, вміння вчити і вчитися, блискавично реагувати на новітні тенденції розвитку інформаційного суспільства та нові форми комунікації. За 55 років праці вченого в Шевченковому університеті він здобув щире повагу колег та учнів, сформував наукову школу архівознавців, джерелознавців та історіографів, розвинув та примножив традиції архівознавчої кафедри та історичного факультету в цілому. 2017-й рік є ювілейним у житті та творчості науковця, тому від імені колег та учнів хочемо висловити нашу глибоку шану заслуженому професорові Університету Я. С. Калакурі за його глибокі знання, ерудицію, професіоналізм, інтелігентність та відзначити його вагомий внесок у вивчення та збереження української історико-культурної спадщини, розвиток традицій Української державності.

---

¹ *Пиріг Р. Я.* До 70-річчя від дня народження професора Я. С. Калакури//Український історичний журнал. 2007. № 5. С. 227–233; *Його ж.* Щедрі три чверті віку професора Ярослава Калакури//Архіви України. 2012. № 5. С. 228–234.

² Калакура Ярослав Степанович//Українські архівісти (XIX–XX ст.): біобібліографічний довідник. Київ, 2007. С. 264–265 та ін.

³ *Пиріг Р. Я.* Щедрі три чверті віку професора Ярослава Калакура... С. 233.

⁴ *Архівознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. України/редкол.: Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін.* Київ, 1998. 316 с.

⁵ *Спадкоємець традицій архівознавчої кафедри//Ярослав Степанович Калакура. До 75-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності: біобібліогр. довід./упоряд.: І. Н. Войцехівська, М. Г. Палієнко, М. Г. Щербак, І. М. Мага.* Київ, 2012. С. 17–21.

⁶ *Калакура Я.* Архівознавство: наука чи система наукових знань?//Студії з архів. справи та документознавства. 1996. Т. 1. С. 43–49.

⁷ Там само. С. 43.

⁸ *Калакура Я. С.* Архівознавство в контексті міждисциплінарних зв'язків//Студії з архів. справи та документознавства. 2009. Т. 17. С. 24–29 та ін.

⁹ *Калакура Я. С.* Сучасні підходи до підготовки архівознавців у Київському університеті імені Тараса Шевченка//Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні: доп. та повідом. наук. конф. (15–16 березня 1995 р., м. Київ,). Київ, 1996. С. 12–15; *Його ж.* Сучасна концепція архівознавчої освіти//Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: доп. Всеукр. конф. (19–20 листопада 1996 р., м. Київ,); у 2 ч. Київ, 1997. Ч. 1. С. 42–47; *Його ж.* Архівіст третього тисячоліття (модель історика-архівіста очима архівознавчої кафедри Національного університету імені Тараса Шевченка)//Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр. 1999. Вип. 1: Архів і особа. С. 37–45; *Калакура Я. С., Войцехівська І. Н.* Інформатика в системі архівної освіти (з досвіду Київського національного університету імені Тараса Шевченка)//Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр. 2002. Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. С. 141–146.

¹⁰ Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України (проект)/І. Матяш, Я. Калакура, В. Лозицький, К. Селіверстова//Студії з архів. справи та документознавства. 1998. Т. 3. С. 17–24.

¹¹ *Калакура Я. С.* Археографічна школа Університету св. Володимира//Український археографічний щорічник. 2012. Вип. 16/17. С. 222–237.

¹² *Калакура Я. С.* Архівознавство в Шевченківському університеті//Студії з архів. справи та документознавства. 1999. Т. 4. С. 58–61; *Його ж.* Історико-архівознавча школа Київського університету імені Тараса Шевченка//Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр. 2000. Вип. 2. С. 8–20; *Його ж.* Архівна освіта в Україні очима керівника університетської кафедри//Архіви України. 2002. № 1–3. С. 133–142; *Калакура Я. С., Щербак М. Г.* Центр архівістики та джерелознавства в Київському університеті//Студії з архів. справи та документознавства. 2004. Т. 12. С. 156–161; *Калакура Я. С.* Архівознавчий осередок Шевченкового університету//Архіви України. 2008. № 1–2. С. 158–169; *Калакура Я. С., Щербак М. Г.* 70 років архівознавчій кафедрі Київського університету//Архіви України. 2014. № 4–5. С. 338–345.

¹³ *Калакура Я. С.* Федір Шевченко – фундатор архівознавства в університеті імені Тараса Шевченка//“Істину встановлює суд історії”: зб. на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ, 2004. С. 183–192; *Калакура Я. С., Войцехівська І. Н.* Особові архівні фонди професорів В. Стрельського та

В. Замлинського як фундаторів архівної освіти в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка//Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр. 2003. Вип. 6. С. 30–44; *Калакура Я. С.* Авторитетний знавець і глибокий дослідник архівів [Про А. В. Кентія]//Архіви України. 2017. Вип. 2. С. 216–217.

¹⁴ *Калакура Я. С.* Антропологічний потенціал архівної україніки//Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки. 2012. № 1. С. 37–46.

¹⁵ *Калакура Я.* Пострадянське архівознавство в Україні: декомунізація і тенденції розвитку//Сумський історико-архівний журнал. 2016. № XXVI. С. 5.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. С. 9.

¹⁸ *Калакура Я. С.* Українське архівознавство: критерії національного//Студії з архів. справи та документознавства. 2015. Т. 22–23. С. 18.

¹⁹ Там само. С. 19.

²⁰ *Калакура Я.* Архівний менеджмент як галузь наукового знання і навчальна дисципліна//Студії з архів. справи та документознавства. 2007. Т. 15. С. 18–24; *Його ж.* Психолого-педагогічні засади архівного менеджменту//Архіви України. 2011. № 1. С. 65–78; *Його ж.* Професійна етика архівіста та запобігання конфліктів: контекст менеджменту//Архіви України. 2012. № 4. С. 15–31; *Його ж.* Стратегія і тактика архівного менеджменту//Архіви України. 2013. № 5. С. 5–17; *Його ж.* Архівний менеджмент в умовах демократизації та децентралізації суспільства//Архіви України. 2016. № 6. С. 119–135 та ін.

²¹ *Калакура Я.* Архівний менеджмент як галузь наукового знання... С. 19.

²² Там само. С. 20.

²³ *Калакура Я.* Стратегія і тактика архівного менеджменту... С. 5–17.

²⁴ Там само. С. 11

²⁵ *Калакура Я. С.* Професійна етика архівіста та запобігання конфліктів: контекст менеджменту//Архіви України. 2012. № 4. С. 15.

²⁶ Там само. С. 18.

²⁷ Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання/М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. Тернопіль: Астон, 2012. 696 с.; Українська культура: цивілізаційний вимір/Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.

²⁸ *Калакура Я. С.* Архівний менеджмент в умовах демократизації... С. 119–135.

²⁹ Там само. С. 123.

³⁰ Архівознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. України... С. 58.

³¹ *Калакура Я. С.* Архівний менеджмент в умовах демократизації... С. 124.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Там само. С. 126.

³⁵ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років: Закон України від 9 квітня 2015 р.//Відомості ВР України. 2015. № 26. Ст. 218.

³⁶ *Калакура Я. С.* Архівний менеджмент в умовах демократизації... С. 125–126.

³⁷ Там само. С. 132.